

Kapitel 1

Fergo og Fanden

Tim Knudsen

Faktisk har jeg hverken som politiker eller præst beskæftiget mig med kirkepolitik, før jeg blev kirkeminister (kirkeminister Tove Fergo, *Politiken*, d. 4.10.2003).

PRÆLUDIUM

Jeg er imod festskrifter. Jeg så hellere en velredigeret samling af Jørgen Grønnegård Christensens ”greatest hits”. Festskrifter giver ofte nogle usammenhængende udgivelser, som er til liden glæde for andre end de implicerede. Festskriftet ligner lidt en institution for rygklappere. Og i den århusianske statsministerskole uden statsministre er der nok ikke mest brug for andres rygklap – mange kan selv.

Tre argumenter har overvundet min principielle modvilje mod genren. For det første har Jørgen udvist flid, bred viden og nærvær i den danske offentlige debat.

For det andet har jeg direkte samarbejdet med Jørgen. Som enhver, der har prøvet at samarbejde med Jørgen, formentlig har opdaget det, betyder det, at han med sin enorme arbejdskraft og utålmodighed udfører langt, langt det meste af arbejdet. Heldigvis er jeg enig, når han retter kritik mod uddannelserne både i Århus og København. Jørgen svælger ikke i institutionel selvglæde.

For det tredje har han kommenteret næsten ”alt”. Jeg kan dog ikke huske, at han har kommenteret Folkekirken. Det gør, at vi mangler vejledning fra statsministerskolen uden statsministre på dette emne. Jørgen er jo en erklæret tilhænger af den såkaldte rationelle institutionalisme. Så vidt jeg har forstået, er kernen i denne teoretiske retning, hvad Jørgen benævner en ”karsk” menneskeopfattelse. Mennesker er egoistiske og forfølger egne interesser. Vi kan godt glemme, at de også skulle kunne optræde etisk, emotionelt eller sømmeligt. Hvis det overfladisk ser sådan ud, så er det bare skalkeskjul for en snedig dyrkelse af egne interesser. Interesserne bestemmes af de institutionelle rammer. Tankegangen virker helt parallelt med, hvad en anden fra statsministerskolen uden statsministre, Curt Sørensen, præker: Noget med menneskelig ”Verhalten” under ”Verhältnisse” skabt af menneskene selv i historien. Og hvis den institutionelle ramme er til ugunst for nogle aktører, forsøger de snu og dialektisk at ændre den. Det kan koges ned til: Menneskene rager til sig

under alle forhold. Og får de ikke nok ud af det, så er det værst for forholdene. Hvilken opbyggelig teori for statsministeraspiranterne!

Passer en teori på selv den mest usandsynlige, den mest ekstreme case, så passer den på alle! Ministres interesse er at maksimere deres genvalgschancer. Den oplagte case er regeringens upopulæreste minister Tove Fergo. Jeg regner med, at Jørgen – efter han har læst nedenstående – kan rede de sidste tråde ud. Making sense of Fergo som maksimerer af chancerne for en lang ministerkarriere – det er udfordringen. Udfordringen er samtidig at få overblik over Fergo-tidens vigtigste problemer og konflikter på kirkeområdet.

FERGO OG FANDEN

Da Fogh-regeringen i november 2003 var næsten to år gammel, var kirkeminister Tove Fergo ifølge en undersøgelse regeringens mest upopulære minister (Vilstrup i *Politiken*, d. 16.11.2003). Tidligere undersøgelser viste det samme (*Morgenavisen Jyllands-Posten*, d. 17.6.2003; Analyseinstituttet Sonar i *Søndagsavisen*, d. 14.9.2003). Ved slutningen af folketingsåret 2002-2003 havde Tove Fergo kunnet konstatere, at aldrig før havde man haft en kirkeminister, som seks gange på et folketingsår måtte møde til samråd i Folketingets kirkeudvalg. Og aldrig før havde en kirkeminister skullet svare på over 150 skriftlige og mundtlige spørgsmål fra Folketinget på bare et år. Aldrig før havde Folketingets kirkeudvalg haft flere end 250 bilag i mappen på årets sidste arbejdsdag. Og i oktober kunne kirkeministeren konstatere i Ombudsmandens beretning for 2002, at hun var den minister, som havde haft flest klagesager hos ombudsmanden.

Det var svært at undgå den konklusion, at hun havde få politiske venner. Samtidig var hendes ministerium sat under Finansministeriets økonomiske administration. Det er uden fortilfælde, at et ministerium helt krakelerer og må have Finansministeriet som krykke. Baggrunden var voldsom kritik fra Rigsrevisionen og statsrevisorerne. En advokatundersøgelse af ministeriet var i gang.

Hun havde rørt ved en række følsomme spørgsmål, som aktiverede et andet af Folkekirkens store uløste problemer, de uafklarede forfatningsforhold. Ikke fordi hun ønskede det. Men fordi hun foretog indgreb i, hvad mange opfattede som kirkens indre anliggender.

Havde Tove Fergo forsyndet sig mod det råd, som statsminister Thorvald Stauning i 1920'erne skal have givet den første socialdemokratiske kirkeminister om at holde "de hellige i ro", for ellers ville fanden være løs? Stort set alle kirkeministre havde holdt sig til den linje siden. Hvad var nu løs?

Man kunne også spørge: Hvorfor havde statsministeren ikke skiftet kirkeministeren ud? Og hvorfor var der ikke kommet en ny departementschef? Vi

må ind i de kirkelige ”Verhåltnisse” under den overflade, der godt kan ligne tilfældighed og irrationalitet.

SKATTESTOPPET OG FOLKEKIRKEN

Fergos opgave var delvist bunden. Det nye for en kirkeminister var, at regeringen ved sin tiltrædelse dekretede et stop for skattestigninger. Og hvis ikke regeringen gennemførte det til punkt og prikke, kunne den være sikker på oppositionens hånende kommentar. Dermed lagde man et nyt pres på kirke og ministerium for at standse opdriften i udgifterne. For der er en opdrift i udgifterne, som vi snart skal se. Det ville dog være særligt svært at gennemføre skattestoppet i netop Folkekirken. For det første var kirkeministerens økonomiske styringsmidler dårligt udviklede og kompetencerne spredte og til tider uklare. For det andet ville mange slet ikke godtage, at kirkeskatten var en almindelig skat, som staten kunne beslutte at lægge loft over. Kirken indkræver slet ikke skat i sædvanlig betydning, som noget der angår alle borgere, mente man. Biskop Jan Lindhardt forklarede synspunktet på denne måde: ”Det er frivilligt, om man vil være medlem af folkekirken eller ej, og derfor har kirken strengt taget kun et medlemsbidrag ...”(Kristeligt Dagblad, d. 4.7.2003).

FOLKEKIRKELIG ØKONOMI

Poul Henningsen lod engang i en revy den ene biskop sige til den anden: ”Vi må bygge flere nye kirker, for der kommer ingen i de gamle”. Rigtigt er det i al fald, at der bygges kirker. Rigtigt er det også, at der kommer få i de gamle. Og rigtigt er det, at Folkekirken ofte trodser almindelig DJØF-logik.

Folkekirken lever på et for den grønnegårdske rationelle institutionalisme uforklarligt grundlag. Medlemmerne af Folkekirken er for langt de flestes vedkommende dybt mærkværdige, hvis man ser dem ud fra en rationel økonomisk egeninteresse. De betaler kirkeskat. Bortset fra dåb, konfirmation, vielse, begravelse og måske en julegudstjeneste i ny og næ får de færreste af dem noget for kirkeskatten. Gallup undersøger hvert år omfanget af danskerne kirkegang. Der er kun enkelte andre lande som Sverige, hvor stort set lige så mange mennesker erklærer, at de ”ikke tror på noget”. Danmark har i årevis haft den internationale bundrekord, når det drejer sig om, hvor stor en del af befolkningen der går i kirke mindst en gang om ugen (*Kristeligt Dagblad*, d. 9.4.2003). En måling i år 2001 i april kvartal viste, at ca. 85 af 100 pladser stod tomme ved hver højmesse (*Information*, d. 29.10.2001). Trods faldende folketal og et meget ringe kirkebesøg i nogle sogne har det været praktisk talt umuligt at lukke kirker i Danmark. Visse områder af København har fået re-

duceret deres befolkning til under det halve siden 1950. Og de tilbageblevne render ikke deres kirker på dørene.

Til gengæld betaler medlemmerne gladeligt til en kirke, som efter alt at dømme sløser med ressourcerne, som vi snart skal se det. Den stik modsatte adfærd ville være fornuftig ud fra egeninteressen – dvs. at gå i kirke ofte, men være ”free rider” ved at melde sig ud af kirken for at undgå at betale den kirkeskat, der forvaltes uøkonomisk.

I midten af 1980’erne mente nogle af kirkens ansatte, at præsten er reduceret til at være en performer af forskellige ritualer i ret tomme kirker (Thustrup, 1985: 308). Kirkerne bruges dog til dåb, konfirmation, bryllupper og begravelser. Nogle teologer fortæller om gudløse gæster i kirkerne, der ved sådanne ”events” indtager kirken og indlemmer de kirkelige ritualer i et privat show (Bjerg & Steffensen, 2003). Det er vanskeligt for præsterne at finde en rolle mellem seriøsitet og show. Hvordan ledes denne paradoksale Folkekirke?

FOLKEKIRKEN OG STATEN

Folkekirken har ikke en egen ledelse. Det er en refleks af, at kirken formelt under enevælden ikke havde anden ledelse end kongen. Dronningen er fortsat kirkens formelle overhoved. Enevældens fald efterlod et ledelsestomrum. Man fastslog i grundloven i 1849 i en løfteparagraf, at Folkekirkens ledelsesforhold og organisation senere skulle udarbejdes i en særlig kirkeforfatning. Denne løfteparagraf findes fortsat i grundloven: ”Folkekirkens forfatning ordnes ved lov” (§ 66). Disse ord har stået i mere end 150 år i grundloven. Men den lov, der skulle fastslå kirkens organisation, er aldrig blevet udarbejdet.

En hel del af kirkens interesser synes i tidens løb at have været imod enhver form for ledelse. Også en demokratisk valgt. I 1920’erne opgav politikerne med Socialdemokratiet og de radikale i spidsen reelt at ændre ved de grundtræk i organisationen, som man dengang var nået frem til. Den ledelsesløse folkekirkeordning syntes låst fast for evigt. Lige før Fergo-æraen kunne budgetprovst Steen Wenzel-Petersen derfor sige:

... systemet er skruet så snedigt sammen, at det eneste, menighedsrådene, embedsmænd, præster og kirkeministeren kan blive enige om, er, at ingen af de andre skal bestemme noget. Det er sådan en underlig struktur, hvor modstanden mod at andre skulle få magt, holder os alle sammen oppe og bevarer status quo (*Information*, d. 29.10.2001).

Staten er ifølge grundlovens § 4 forpligtet til at støtte Folkekirken. Efter den gængse opfattelse betyder det både økonomisk og moralsk støtte (Espersen, 1999: 24). Regering og Folketing *leder* ikke Folkekirken. Man hjælper med

at opkræve skatter og finansiere kirken, man støtter den institutionelle struktur, og man medvirker til at løse en del af Folkekirkens konflikter. Der er nemlig retlige og især politiske begrænsninger i statens mulighed for at lede kirken.

Folkekirken er i grundlovens § 4 defineret som en ”evangelisk-luthersk kirke”. Det betyder, at den hviler på teologiske bekendelsesskrifter, herunder Bibelen, den augsburgske bekendelse og Luthers lille katekismus. Det er ikke op til et verdsligt organ som Folketinget eller Kirkeministeriet at fortolke disse skrifter. Der er altså noget, der er kirkens ”indre anliggender”. Grænsen går især ved det ”kultiske”. Men præcist hvor grænsen går mellem de indre anliggender, og det som staten helt utvivlsomt kan blande sig i, er blandt de mange omtvistede spørgsmål i forbindelse med Folkekirken, jf. nedenfor. Disse begrænsninger på statens styring udelukker ikke retligt set staten fra endog meget kraftigt at styre Folkekirkens organisation og økonomi.

Der blev i 1916 etableret et særligt Kirkeministerium til at hjælpe med at forvalte kirken. Det er de færreste lande, der har et kirkeministerium. Anledningen til det usædvanlige ministeriums oprettelse var en for udenforstående noget kuriøs konflikt om jomfrufødsel. Den irriterede den daværende radikale regering. Den indkapslede konflikten ved en af de tvivlsomme særlove, som er så typiske for de radikale. Præsten, der ikke troede på jomfrufødsel, blev fritaget for tilsyn af biskoppen, der ikke var enig med ham. I stedet blev han underlagt tilsyn af en nyopfundne kirkeminister og det nye kirkeministerium, som man udskilte fra Kultusministeriet. Udskilningen hang også sammen med, at kultusministeren både var præst i samme stift som den genstridige præst og valgt i samme område. Endelig adskilte man til kongens bekymring herved kirke og skole ministerielt (Munch, 1961: 132). Så kunne regeringen i øvrigt – den havde vanskeligheder nok under Første Verdenskrig – aflastes for noget, som vel for den regering domineret af fritænkere var ret idiotisk.

At man har valgt at etablere og fastholde det lille ministerium, hænger sammen med Det radikale Venstres kirkepolitiske linje, som er blevet kaldt en ”inddæmningspolitik”. Denne politik er i praksis blevet støttet af Socialdemokratiet (Iversen, 1992: 179). Kirke og borgerlige politiske synspunkter var dengang tættere sammenknyttet. Men borgerlige regeringer har ikke rigtig haft vilje eller evne til at føre en anden kirkepolitik. Kirkepolitikken har været en ”ikke-politik” i den forstand, at den gik ud på at udskille kirkelige spørgsmål mest muligt fra almindelige politiske spørgsmål og foretage sig meget lidt på det kirkelige område. I et lønligt håb hos fritænkerne blandt de radikale og socialdemokraterne om at Danmark stiltfærdigt blev afkristnet. Om ikke gennem udsultning, så gennem forkælelse. Et håb, som er delvist opfyldt.

Denne ”ikke-politik” er helt afgørende for forståelsen af Folkekirkens situation. Folkekirkens økonomi er blevet sammenlignet med en Storm P. maskine (*Weekendavisen*, d. 28.5.1999; se også Reich, 1999). Det ellers efterhånden allestedsnærværende Finansministerium har holdt sig på afstand af kirken indtil 2003. Rigsrevisionen og statsrevisorerne næsten lige så længe. Folkekirken er ikke inddraget i almindelig evalueringsvirksomhed (Knudsen, 2001). Budgetprovst Sten Wenzel-Petersen sagde lige før Fergos tiltræden: ”Der er alt for lidt lys på f.eks. pengeforbruget i Folkekirken. Hvorfor har statsrevisorerne eksempelvis ikke for længst indledt en undersøgelse af projektet med den elektroniske kirkebog, som er blevet sindssygt dyrt?” (*Information*, d. 29.10.2001). Budgetprovsten kendte nok selv svaret.

Der er i dansk politik bred konsensus om ikke at udkæmpe store politiske kampe på kirkeområdet. Det kan give konflikter internt i partierne. Selv partier, som principielt er modstandere af Folkekirken, har undladt at bekæmpe den og har i stort omfang undladt at møde op eller stemme ved Folketingets forholdsvis få kirkedebatter (Kühle, 1998: 20). Forklaringen er formentlig, at politikerne for det første er sikre på at møde modstand fra i al fald en del af interessenterne i Folkekirken uanset, hvad de foretager sig.

For det andet vil initiativer i forhold til Folkekirken formentlig ofte møde meget ringe forståelse fra selv politikernes egne kernevælgere. Kirkereformer vinder næppe mange stemmer. Der er formentlig større risiko for at støde vælgere fra sig med store ændringer – på samme måde, som det heller ikke lønner sig at gå til angreb på monarkiet. At være kirkeminister har derfor ikke høj status i en regering. En del kirkeministre har slet ikke taget lovgivningsinitiativer. Andre kun de allermest påtrængende. Hvad økonomien angår, indskrænkede Kirkeministeriet sig længe ofte til et årligt rent vejledende sparcirkulære, hvor man pænt henstillede, at sognene udviste økonomisk ansvarlighed. Hvorfor skulle ministeriet gøre mere? Her hjælper den rationelle institutionalisme os til fortolkning af adfærd.

FOLKEKIRKENS ØKONOMISKE UOVERSKUELIGHED

Den manglende politiske interesse for Folkekirken har medført, at dens økonomiske forhold har fået lov til at udvikle sig til det uoverskuelige. Staten støtter med grundlag i grundloven kirken økonomisk. Med mellemrum diskuteres det, hvor stor støtten egentlig er, for det har ikke været let at gennemskue, hvor meget den udgør. Det står dog fast, at staten yder et årligt tilskud på finansloven til vedligeholdelse af kirkebygninger m.m., og betaler 40 pct. af præsternes løn og hele biskoppernes løn, samt præsternes pension.

Dertil kommer bl.a., at staten finansierer universitetsuddannelse af præster, og at det offentlige opkræver kirkeskatten på vegne af kirken.

Ingen kan efter grundlovens § 68 forpligtes til at yde bidrag til nogen anden religion end sin egen. Men selv som udmeldt af Folkekirken yder man som skatteborger altså en vis støtte via staten. Det er en øm byld i forhold til den voksende andel af befolkningen, som er medlem af andre trossamfund.

På den anden side anføres ofte fra kirkelig side, at staten historisk har konfiskeret det meste af kirkens ejendom, og at kirken varetager civilregistreringen i Danmark, bortset fra Sønderjylland. Det kan opfattes som en slags udllicitering – bortset fra at der aldrig har været afholdt nogen åben licitation. Og så er det også lige det, at kirken ikke får noget for at løse opgaven. Kirken vedligeholder desuden alle de kirkebygninger, der repræsenterer en næsten 1.000 år gammel kulturarv for Danmark. Vedligeholdelsen af kirkerne foregår for det meste via kirkeskatten, men med statsligt tilskud. Undtaget fra denne blandingsfinansierede vedligeholdelse er dog kirker, som klart er bygget som statslige: F.eks. Slotskirken på Christiansborg, Holmens Kirke og Kastelskirken. Mange mener, at vedligeholdelsen for *alle* vore gamle kirkers vedkommende mest er en statslig kulturopgave. Endelig anføres det fra kirkelig side, at kirken er en offentlig institution, men alligevel betaler moms, og at kirken driver hovedparten af landets begravelsespladser (jf. f.eks. Grunnet, 2004).

Et præcist samlet billede af det økonomiske forhold mellem stat og kirke kan ikke gives. Her er det let at blive salig i sin tro, hvis man gerne vil.

OPDRIFTEN I KIRKENS UDGIFTER

Folkekirken har længe haft en opdrift i sine udgifter. Folkekirkens struktur bevirker, at det slet ikke har kunnet betale sig for menighedsrådene at holde igen. De enkelte menighedsråd kæmper for midler fra provstiudvalgene. I modsætning til biskopperne bliver provsterne ikke valgt, men udnævnt ovenfra. Provsten fungerer både som præst og som biskoppens medhjælper i tilsynet med præsternes embedsførelse. Siden 1922 har provsterne også stået i spidsen for provstiudvalgene, der spiller en central rolle i kirkens økonomi. I hvert provsti vælger de lokale menighedsråd medlemmer af det provstiudvalget, der består af to-syv læge medlemmer samt provsten. Der er ikke noget almindeligt underordningsforhold mellem provstiudvalg og menighedsråd (Espersen, 1999: 127). Men provstiudvalgene har en afgørende og vigtig rolle ved etableringen af de økonomiske rammer for menighedsrådenes arbejde. De skal udarbejde årlige budgetter for sognenes indtægter og udgifter. Og de skal fastsætte den lokale kirkeskats højde. Den tekniske beregning af kirkeskatteprocenten foregår dog i kommunerne. Derefter er det så den statslige

told- og skattestyrelse, der beregner og opkræver kirkeskatten for det enkelte medlem. Denne komplicerede struktur, som næppe er den billigst tænkelige, skyldes bl.a., at Danmark er i den enestående situation, at vi både har et statsligt og et kommunalt skattevæsen.

Det er provsterne og provstiudvalgene, der skal kontrollere sognenes budgetter og sørge for at holde igen. Men provsterne og provstiudvalgene har ikke virkelige incitamenter til at holde igen med udgifterne. De stilles ikke til ansvar over for deres vælgere. Og Kirkeministeriet har ikke tradition for at blande sig i provstiudvalgenes arbejde. Provsterne og udvalgene kunne i stedet vælges direkte for en begrænset periode – det ville gøre dem ansvarlige for deres dispositioner over for medlemmerne af Folkekirken.

Menighedsrådene vælges, men sammenhængen mellem det enkelte menighedsråds dispositioner og den lokale kirkeskat er meget svag. Menighedsrådsvalgene har svært ved at engagere vælgerne. Gennem hele deres historie fra 1903 er der blevet stadig flere fredsvalg (Malmgart, 2003: 96). I 1992 var der fredsvalg i 84,3 pct. af menighederne. Og i de resterende 15,7 pct. var den gennemsnitlige afstemningsprocent 16,87 pct., ca. en pct. lavere end ved sidste valg. I 1996 var der fredsvalg i mere end 85 pct. af alle menighedsråd. I år 2000 var der atter en lille stigning i procenten for fredsvalg. Fredsvalgsprocenten ligger tæt på 90 pct. Fra 1992 til 2000 var antallet af kampvalg faldet fra 341 til 232. Man kan ikke sige, at vælgerne gør meget ud af at stille de valgte til demokratisk ansvar. Og tendensen går demokratisk set den gale vej. Vælgerne er rationelle nok: Den tid, de bruger på valgene, påvirker normalt deres økonomi for lidt til at kunne betale sig (derimod er det ikke til at forstå, at danskerne stemmer ved Folketingsvalg. Det kan heller ikke betale sig).

Det regnes ellers for centralt for økonomisk ansvarlig adfærd, at de beslutende selv skal stå til ansvar for at finansiere konsekvenserne af deres beslutninger (jf. Oates, 1991: 16). Det er i de senere år flere gange – også af denne forfatter – blevet foreslået at differentiere kirkeskatten helt ned på sogneniveau, således at et sparsommeligt menighedsråd kunne belønnes. Det må formodes at øge interessen for menighedsrådsvalgene.

Menighedsrådene ansætter en række kirkemedarbejdere i kirker og på kirkegårde, herunder organister, kirkebetjente, kirkesangere, sognemedhjælper, kirkegårdsledere og gravere. Netop disse kategorier af medarbejdere har der været en meget betydelig vækst af de seneste årtier. Denne forøgelse af antallet af ansatte modsvares ikke af en produktionsstigning eller blot en proportional vækst i ydelser (Kristensen & Sørensen, 2001: 142, 148). Disse kategorier af medarbejdere har op gennem tiden fået ofte rundhåndede overenskomster og kutymer, som det er meget vanskeligt for menighedsrådene at

gennemskue. Kirkeministeriets jurister har formentlig savnet evne og incitament til at se dette område efter i sømmene ("Rapporten", *DR 1*, d. 29.5.2002).

Mange steder kan det endda være svært at skaffe den kvalificerede arbejdskraft. Nogle menighedsråd griber f.eks. til installation af kostbare – om end ikke strengt nødvendige – nye orgler for at tiltrække organister. Der er opstået et regulært orgelkapløb mellem sognene om at få orgler i prisniveauet tre-fire mio. kr. for at gøre organisterne tilfredse.

Biskop Kjeld Holm udtalte i 1994: "Menighedsrådene har ført en meget liberal ansættelsespolitik, hvis jeg skal udtrykke mig i forsigtige vendinger" (Jensen, 1994). Antallet af præster er i sammenligning med udviklingen i antallet af andre ansatte kun øget moderat i de senere år. Så mens mange kirkeligt ansatte har det forholdsvist komfortabelt, så er der antagelig ganske mange præster, som har et anstrengende job. Kjeld Holm sagde herom i 1994: "Præsterne har tabt spillet om jobbene i Folkekirken" (Jensen, 1994).

Kirkerne og deres omgivelser har en meget høj vedligeholdelsesstandard. "Præsteboliger er så gode og velindrettede som den mest forvante kan ønske sig, og kirkegårde er så pyntelige som botaniske haver" (Thustrup, 1985: 307; jf. Tamm, 1989). Der er opført adskillige luksuriøse sognegårde gennem de seneste 25 år med faciliteter, som er underudnyttede ("Rapporten", *DR 1*, d. 29.5.2002).

Megen udgiftsadfærd forstår vi således ud fra den grønnegårdske tænkning. Der er en enkelt præst og menighedsråd, som tydeligvis hverken er økonomer eller politologer. De har forsøgt at holde igen ved at stoppe byggeriet af en ny sognegård. Men så blev besparelsen brugt til at finansiere en sognegård i nabosognet ("Rapporten", *DR 1*, d. 29.5.2002). Det kan lære dem, ka' det!

Fra kommunal side er der forekommet kritik af Folkekirken, fordi kirkeskatten indgår i det samlede skattetryk. Det er ærgerligt for en kommune, hvis tilbageholdenhed med kommuneskatten opvejes af en stigende kirkeskat. Kommunernes Landsforening pegede i 1995 forgæves på, at det var nødvendigt med bedre styring af Folkekirkens økonomi (Finansministeriet, 1995: 11).

KIRKEMINISTER OG KIRKEMINISTERIUM SOM LEVN FRA ENEVÆLDEN

Kirkeministeriet er ansættende myndighed for en række af kirkens ansatte, bl.a. præsterne. Kirkeministeriet forestår også en række uddannelser og efteruddannelsesinstitutioner. Kirkeministeriet er også øverste tilsynsmyndighed med kirker, kirkegårde, præstegårde, præster og kirkefunktionærer.

Folkekirkenes finansiering er mærkelig set fra et demokratihistorisk synspunkt. Historisk begyndte kampen for repræsentativt demokrati med de skattebetalendes kamp for at få mulighed for at lovgive om, hvordan de skatter, de betalte, blev anvendt. Bevillingsmagten anses altid for et fundamentalt magtmiddel for repræsentative forsamlinger. Det er derfor ejendommeligt, at Folkekirken ikke er blevet finansieret særligt demokratisk. Det gælder således landskirkeskatten, som finansierer ca. en sjettedel af Folkekirkenes samlede udgifter. Landskirkeskatten, som især bruges til at finansiere den del af præstelønningerne, der ikke betales af staten, er i realiteten blevet fastsat af Kirkeministeriet uden om Folketinget.

KIRKEMINISTERIET SOM KUSTODERESERVAT

De fleste kirkeministre har været ret passive. Der var dog enkelte undtagelser som f.eks. den konservative Torben Rechendorff, som sammen med sin departementschef, Preben Espersen, tog en del initiativer. Torben Rechendorff er den kirkeminister, som har siddet længst (1988-1993) i nyere tid. Espersen var en af de få embedsmænd i ministeriet, som ikke havde tilbragt hele sin karriere i Kirkeministeriet. Han kom derfor med et frisk syn på Folkekirken. Med baggrund i Indenrigsministeriet tænkte han i høj grad på styringen af Folkekirken efter kommunale principper. Han medvirkede til at holde teologi ude af den statslige styring.

Efter Rechendorff var der på syv år fra 1993 fem kirkeministre. Tre af dem havde ikke parlamentarisk erfaring. I modsætning til Rechendorff bestred nogle af periodens kirkeministre, Birthe Weiss, Ole Vig Jensen og Margrethe Vestager og i en periode også A. O. Andersen, yderligere et ministerjob, som tenderede mod at blive deres altdominerende hovedbeskæftigelse. Vestagers kirkepolitiske linje kunne ifølge en fremtrædende radikal sammenfattes i målsætningen "fred i vor tid".

En af konsekvenserne af at have et lille særligt Kirkeministerium i stedet for at gøre det til en del af f.eks. et større Kulturministerium er, at ministeriet er blevet en karrieremæssig blindgyde for en lille gruppe embedsmænd i en verden, hvor topembedsmænds karrierer i stigende grad bliver springende og internationaliseret. Man kan jo nu blive for erfaringsramt og stivne i samme stilling. Kirkeministeriet suger næppe alle de dygtigste og mest ambitiøse embedsmænd til sig. Kirkeministeriet fortsatte overvejende at forfremme internt. Departementschef omkring århundredskiftet, Finn Langager Larsen, havde således haft hele sin karriere i ministeriet. Det kunne betyde, at han og andre chefer ikke havde fået friske impulser udefra og ikke så meget blev chef på grund af generelle lederevner som på baggrund af erfaringer med kirke-

området. Det kunne også betyde, at han skulle være chef for nogle, som han tidligere havde været ligemænd med. Og som også havde søgt stillingen som departementschef i en tro på at være den bedst egnede. Det kan til tider være vanskeligt at blive departementschef – især hvis der skulle sidde en utilfreds afdelingschef eller kontorchef og mene, at det snarere var *ham*, der skulle have haft posten som departementschef. I stedet forblev arbejdsdelingen mellem ministeriets kontorer urørlig af hensyn til de enkelte mellemledere. Det betød, at beslutninger af betydning for den samlede økonomi forblev spredt ud over de enkelte kontorchefers territorier uden et godt samlet overblik.

Politikernes ulyst til kirkepolitik havde konsekvenser for Kirkeministeriet. For det første vænnede de ledende embedsmænd sig til at disponere meget selvstændigt. For det andet blev de ikke som andre topembedsmænd trænet i at hjælpe ministre med politisk-taktisk rådgivning, det var der meget lidt behov for. For det tredje blev man ikke trænet i at håndtere en aggressiv presse – bortset fra det pæne *Kristeligt Dagblad* interesserede medierne sig ikke stort for kirken. For det fjerde blev man ikke presset til at forbedre økonomistyringen. Man fortsatte med budget- og regnskabsprincipper, som ikke var i overensstemmelse med Finansministeriets budgetvejledning fra 1972. Man fortsatte med kun at ansætte jurister, der blev hverken ansat økonomer eller politologer – bortset fra et par kortvarige ansættelser omkring 1990.

Alt dette gjorde ministeriet sårbart den dag, der kom politisk og økonomisk stormvejr.

Kirkeministeriet fortsatte i øvrigt som under enevælden med at udstede anordninger. Så længe der ikke er fastsat en kirkeforfatning, og så længe politikerne i øvrigt nødtigt involverer sig i kirkelige spørgsmål, kan ministeren på egen hånd på en lang række områder udstede bindende retsregler uden at inddrage Folketinget. Som eksempler herpå kan nævnes anordninger om ritualer, om anerkendelse af andre trossamfund og deres rettigheder, om prædiketekster, om præstevielse, om dåb og altergang og om konfirmation. Ofte er det resultatet af et arbejde udført af ministeriets juridisk uddannede embedsmænd blot godkendt af en ikke særlig aktiv minister.

Biskop Jan Lindhardt udtalte i maj 2003, at Kirkeministeriet havde ”den mest lige linje tilbage til enevælden” (*Politiken*, d. 11.5.2003). Demokratisk set er det utilfredsstillende, at disse anordninger ikke i stedet vedtages af et demokratisk valgt organ.

FERGO

Tove Fergo ønskede angivelig ikke en topstyret ”statskirke”. Hun blev i *Kristeligt Dagblad* beskyldt for ”magtkoncentration” og ”statskirkelig centralise-

ring” (*Kristeligt Dagblad*, d. 18.8.2003). Hendes stil var ofte polemisk og alt andet end konfrontationsundvigende. Hun foretog mange udspil, som hun bagefter måtte opgive. Nogle af dem korresponderede med traditionelle Venstre-holdninger. Men flere ville formentlig nærmest øge udgifterne i Folkekirken. Her skal foreløbig nævnes nogle af dem:

- Kirketælling: Fremsatte på sin første ministerdag krav om, at tælling af kirkegængere skulle gøres frivillig, men endte med at erkende, at det bestemmer biskopperne.
- Økonomisk frihed: Ville give menighedsråd lov til selv at bestemme over køb, salg og vedligeholdelse af præstebolig og salg af præstegårdsjord, men måtte opgive, da præster og provster sagde nej.
- Ny sognebåndsløsning: Ønskede sognebåndsløsning til sogn og ikke til præst, men måtte opgive efter kirkelige protester (*Kristeligt Dagblad*, d. 24.1.2004).
- Pædofilitjek: Hun ønskede alle landets præster, provster og biskopper pædofili-tjekket med tilbagevirkende kraft. Orgelpiben fik snart en anden lyd, og hun droppede forslaget (*Morgenavisen Jyllands-Posten*, d. 21.11.2003).

Hun havde svært ved at skille sit eget syn på kirkens indre anliggender fra rollen som statens minister. Et eksempel blandt flere kom, da præsten i Taarbæk Kirke i 2003 gav udtryk for synspunkter, som mange mente stred mod kirkens lære. Hvis præsten skulle fritstilles og eventuelt afskediges, skulle biskoppen først undersøge sagen og afgive indstilling til kirkeministeren. Allede inden denne undersøgelse var gået i gang, havde Fergo udtalt sig i sagen til Tv-avisen på en sådan måde, at hun fik kritik af professor i offentlig ret, Carsten Henriksen. Udtalelsen førte også til en klage fra menighedsrådsformanden til statsministeren.

Fergo var den første præst og teolog som kirkeminister i næsten 30 år. Men hun havde ingen erfaring som kirkepolitiker. Hun havde ikke siddet i Folketingets kirkeudvalg. Efter eget udsagn havde hun ikke forstand på økonomi. Hun blev først spurgt efter, at Birthe Rønn Hornbech havde takket nej til posten. Fergo tiltrådte med dags varsel. Hun stod for stærke sym- og anti-patier. Hun og hendes mand, Peter Fergo, havde haft et belastet forhold til en biskop. I al fald delvist skyldtes det, at de begge havde ført kamp mod myndighederne i børneforsorgssager. Peter Fergo var i 1989 blevet indberettet af biskoppen til Kirkeministeriet og fik en helt usædvanlig advarsel i konsekvens af en betinget dom for at skjule børn, der var anbragt uden for hjemmet (jf. Lunding, 2000: 78). Man kan spørge, om Fogh Rasmussen var

ordentligt informeret om dette – eller om rådgivningen under en af de meget hurtige danske regeringsdannelser har svigtet? Kirkepolitisk var hun vanskelig at placere, men hun havde sympatier både med Indre Mission og Tidehverv. I Folketinget fik hun to støtter i Dansk Folkeparti, de Tidehvervsorienterede præstefætre Søren Krarup og Jesper Langballe – af Margrethe Auken døbt ”mullaherne” – der kunne enes med hende i kampen mod en kirkelig ledelse. Krarup og Langballe havde tidligere samarbejdet med hendes mand i kampen mod tvangsanbringelser af børn (*Information*, d. 17.1.2004). Dansk Folkeparti bekæmpede Danmarks omdannelse til et multietnisk og multireligiøst samfund. De to fætre så en sammenhæng mellem den nuværende folkekirkeordning og forsvaret af det danske folk. Senere fik kirkeministeren Henrik Gade Jensen som ”spindoktor”. Gade Jensens synspunkter lå tæt på Dansk Folkeparti, som han havde været knyttet til. I en periode nægtede ministeren og hendes pressechef at tale med det vigtigste dagblad på området, *Kristeligt Dagblad*, som var kritisk over for ministeren. Denne boykot gjorde snarere avisen mere end mindre kritisk.

Gade Jensen havde tidligere haft ros til overs for den tyske højreekstremist, tidligere SS-officer Franz Schönhuber. Han havde tillige tidligere skrevet: ”Som en oprørshandling lufter jeg gerne min svinehund, vedstår mit fremmedhad, dyrker diskriminationen og plejer mine fordomme” (*Information*, d. 25.11.2003). Oplysninger herom kom frem uden nærmere analyse af den sammenhæng, de var skrevet i. Gade mente, der var tale om citatfusk. Han var nu alligevel en så stor belastning, at han forlod sin stilling få timer efter, at disse oplysninger var hevet frem. Formelt sagde han op, men det lignede en fyring. Den udløste rasende angreb fra Langballe og Krarup især rettet mod Fogh (*flere aviser*, d. 26.11.2003). Fergos alliance med de to slog revner, mens Gade Jensen truede med injurieretssager mod flere medier. I vinderen blæste spørgsmålet om, hvorfor Fergo havde ansat Gade Jensen.

DECENTRALISERING

Tove Fergo ville have valgfrihed og stærkere menighedsråd. Det var helt i tråd med Venstres tradition for at styrke valgfrihed og decentralisering, men ikke helt i tråd med sparsommelighed. I 2002 spillede Tove Fergo ud med nogle forslag, der skulle øge råderummet for menighedsrådene. De skulle ikke længere have godkendt meget detaljerede budgetter. Tanken var tillige, at de skulle indhente færre tilladelser til bl.a. reparationer, ombygninger og ansættelser. I stedet skulle de have en pose penge og større frihed til at disponere. Forslaget ville ikke gøre det lettere at holde udgifterne nede. Forslaget var allerede blevet forberedt under en forgænger, den radikale Johannes Lebech.

Tove Fergo ventilerede også nogle tanker om fuldstændig brugervalgfrihed mellem kirkerne samt frit kirkegårdsvalg. Som det har været hidtil, kræver overførsel af ens kirkelige tilhørsforhold til et andet sogn, at dette sogns præst accepterer det. Det var denne bremse på frit brugervalg, kirkeministeren ville af med. Disse tanker blev dog af hendes partifælle, Birthe Rønn Hornbech, betragtet som praktisk og økonomisk helt urealisable. Et udvalg, som Fergo selv havde nedsat, kom senere til samme opfattelse. Man frygtede, at f.eks. kirkegårde med en smuk beliggenhed ville blive overbelastede. Ikke desto mindre ville Fergo gerne have sine tanker sendt til høring i menighedsrådene (*Kristeligt Dagblad*, d. 22.8.2003). Hun blev straks imødegået af sin partifælle, forhenværende minister Britta Schall Holberg, der fyrede følgende salve mod ”det hellige frie valg” af:

Vi er jo ikke kun forbrugere, vi er også borgere. Og værdien i, at der er forskel mellem de to begreber, er temmelig grundlæggende for et samfunds sammenhængskraft. Forbrugeren er ene bundet af sine egne tilbøjeligheder. Borgeren er også bundet af hensynet til fællesskabet.

Den forhenværende minister udmalede herefter, hvordan lig kunne ende med ustandseligt at blive flyttet fra kirkegård til kirkegård. Hun foretrak i stedet, at vi søgte fortsat forankring i sognefællesskabet (*Kristeligt Dagblad*, d. 27.8.2003).

FERGO OG UDGIFTSTILBAGEHOLDENHED

Regeringen tog økonomiske sanktioner i brug over for amter, der ikke optrådte i overensstemmelse med regeringens skattepolitik. Opdriften og uigennemsigtigheden i Folkekirkens økonomi måtte man også gribe ind i. Men i første omgang henstillede kirkeministeren kun indtrængende til menighedsrådene om at holde skatten i ro af samfundsøkonomiske hensyn. Formanden for Landsforeningen af menighedsråd mente dog ikke, at det var foreningens opgave at tage samfundsøkonomiske hensyn. Derved kunne det dog ikke blive. Men foreløbig lykkedes det at undgå skattestigninger 2002.

Kirkeministeren synes dog ikke helt tryk på dette punkt. I 2003 talte kirkeministeren ved flere lejligheder om at lukke kirker. Danmark har i sammenligning med f.eks. Holland været ekstremt tilbageholdende med at lukke kirker. Tove Fergo så intet helligt i mursten. Imidlertid kunne hun ikke uden menighedsrådenes medvirken lukke kirker. Og der var et andet problem. Muslimske kredse øjnene i juni 2003 en mulighed for at købe nogle kirker og bruge dem som moskéer. Det var ikke en behagelig tanke i alle kredse. Præsten i Kirke Stillinge sagde til TV, at han så foretrak en bingohal. Søren Krarup betegnede idéen om moskéer i kirkebygninger som en ”fantastisk provo-

kation". Tanken afspejlede et "muslimsk erobningsforsøg". Kristeligt Folkepartis politiske ordfører, de konservative, Venstres Birthe Rønn Hornbech og Jan Lindhardt tog med mindre stærke ord ligeledes afstand fra tanken (jf. *Information*, d. 10.6.2003). Tove Fergo og Kirkeministeriet løste problemet ved at indføre et kirkeministerielt krav om, at menighedsrådene ved salg af en kirke skulle indføre en klausul i skødet om, at kirkebygningen ikke senere kunne anvendes til formål, der er uforenelige med Folkekirken (*BT*, d. 25.6.2003).

Kirkeministeren syntes også, man skulle bruge elorgler i kirkerne i stedet for de almindelige orgler. Elorgler koster en brøkdel af et moderne pipeorgel. Eksperter mente dog, at de også lyder ringere. Kirkeministeren anså synspunktet for at være "smagsdommeri". Uden om Kirkeministeriets egen orgelkonsulent, organister og biskopper udsendte kirkeministeren i september 2003 en skrivelse om, at et menighedsråd selv kan anskaffe sig et elorgel (*Kristeligt Dagblad*, d. 29.9.2003). Foreløbig kendes kun ét nyt eksempel på anskaffelse af et elorgel (*Kristeligt Dagblad*, d. 22.1.2004). Hverken eventuelle kirkelukninger eller elorgler ville give store besparelser.

ROD I KIRKEMINISTERIET

Fællesfonden viste sig dog at være det mest umiddelbare problem. Fællesfonden er ikke en egentlig fond, men en mellemregningskonto i Kirkeministeriet. Herfra udbetales bl.a. til præstelønninger. Men i april 2002 konstaterede kirkeministeren, at "kassebeholdningen i Fællesfonden stort set er væk", og hun fortsatte: "Jeg er meget forundret over, at tidligere kirkeministre åbenbart i årevis har underbudgetteret og ikke sørget for en forsvarlig kassebeholdning" (pressemeldelse fra Kirkeministeriet, d. 30.4.2002). Stigninger i landskirkeskatten truede. Dertil kom også risikoen for et pres for et større statstilskud til kirken.

Kirkeministeriets IT-udgifter var blevet fem gange så høje som forventet. Man lånte uden videre penge af kirken for at klare problemet. Det var en gammel praksis. Men biskopperne gjorde allerede i 2002 oprør mod, at ministeriet lånte penge af stifterne for at klare sine problemer.

Tove Fergo havde i april 2002 gennem statsrevisorerne bestilt en undersøgelse hos Rigsrevisionen: Den førte til en meget hård kritik af Kirkeministeriets økonomistyring i april 2003. Rigsrevisionen rettede bl.a. kritik mod ministeriet for "kreativ bogføring". Derefter rejste flere folketingsmedlemmer spørgsmålet, om ikke kirkeministeren havde vildledt Folketinget ved ikke i tide at give Folketingets kirkeudvalg et korrekt billede af de økonomiske forhold.

Departementschefen havde ikke fulgt med i det løbske IT-projekt, og han sagde også, at han ikke kendte til den kreative bogføring. I disse tilfælde havde henholdsvis en afdelingschef og en kontorchef kørt sagerne på egen hånd (jf. *Kristeligt Dagblad*, d. 14.5.2003). Birthe Rønn Hornbech kritiserede departementschefens uvidenhed og krævede Kirkeministeriet omorganiseret (*Kristeligt Dagblad*, d. 4.6.2003).

Problemerne strakte sig langt ind i Tove Fergos ministertid. I det første halvår af 2003 havde ministeriet således måttet betale 50.000 kr. i morarente, fordi ministeriets procedurer ikke havde sikret rettidig betaling (*Morgenavisen Jyllands-Posten*, d. 27.6.2003).

Det blev gjort gældende, at det var et misbrug af Fællesfonden, at man overhovedet havde brugt penge til et IT-projekt fra denne. IT-projektet var jo statens projekt. Og Fællesfonden var en kirkelig fond, hvis formål egentlig bare var at udligne eller "udjævne" sognenes lønudgifter til præster (*Kristeligt Dagblad*, d. 17.7.2003). I forslaget til ny finanslov lagde kirkeministeren da også senere op til, at staten helt tog IT-udgiften på sig.

Tove Fergo kritiserede fra slutningen af april 2003 sine embedsmænd offentligt. Hun bemærkede, at der ikke var en eneste økonom ansat i ministeriet og satte en advokatundersøgelse af arbejdsgangene i ministeriet i gang. Men hun gjorde endnu intet for at få ansat økonomer, omorganisere eller udskifte nogle af de embedsmænd, som var årsag til, at hun ifølge egne udsagn ikke havde kunnet informere Folketingets kirkeudvalg ordentligt. I september 2003 erkendte hun atter i et svar til Statsrevisorerne, at hun ikke havde informeret kirkeudvalget godt nok. Hun erkendte, at hun tidligere på året havde været for optimistisk med hensyn til regnskabsresultatet for 2003.

Fergo indgik i april 2003 en aftale med Finansministeriet om, at der ikke måtte foretages væsentlige økonomiske dispositioner i ministeriet uden Finansministeriets godkendelse. Finansministeriet skulle også medvirke ved udarbejdelsen af budgetter frem til 2007 og ved fastlæggelsen af landskirkeskatten. Umiddelbart var der iværksat et udgiftsstop. I løbet af 2003 skulle Finansministeriets projektgruppe udarbejde en rapport med konkrete forslag til ændringer i Kirkeministeriet (*Morgenavisen Jyllands-Posten*, d. 2.6.2003). Senere på året blev der i forslaget til ny finanslov afsat to mio. kr. til opprioritering af ministeriets egen økonomistyring. Samtidig lod ministeren en advokat undersøge ministeriets forretningsgange. Advokaten ønskede bl.a. at undersøge ministeriets pc'er for eventuelt slettet materiale.

Finansministeriets specialgruppe fandt fakturaer, der indikerede yderligere eksempler på kreativ bogføring. Samarbejdet mellem Finansministeriets folk og Kirkeministeriets embedsmænd forløb ikke gnidningsfrit. Kirkeministeren

indskærpede skriftligt departementschefen, at alle relevante dokumenter skulle udleveres til Finansministeriets folk. Departementschefen erkendte, at der havde været ”et vakuum” (*Kristeligt Dagblad*, d. 25.9.2003).

Sideløbende arbejdede en særlig budgetgruppe nedsat i 2002 af ministeren under ledelse af stiftamtmand Ninna Würtzen på at afhjælpe de økonomiske problemer ved at flytte udgifter ud til menighedsrådene og sikre ministeriet henstand. Man ventilerede i 2003, at pensionsudgifterne for kirkens funktionærer burde overtages af menighedsrådene fra 2005. Gruppen foreslog, at Kirkeministeriet fik et års henstand med at afdrage på et lån på ca. 100 mio. kr., som ministeriet har taget i stiftsmidlerne (*Kristeligt Dagblad*, d. 17.5.2003). Muligheden for, at Landsforeningen af Menighedsråd kunne overtage overenskomstforhandlingerne med de fleste personalegrupper i Folkekirken fra Kirkeministeriet, blev også overvejet.

For nogle så det ud som om, Landsforeningen kunne få en rolle, der ligner Kommunernes Landsforenings. Det kunne ligne optræk til en alliance mellem landsforeningen og kirkeministeren. Det var der også nogen, der ønskede, fordi det var bedre end biskopper ”med deres utålelige hetz mod kirkeministeren”. Man så dog en vis vanskelighed i, at der er otte-ni gange flere menighedsråd end kommuner i Danmark (J. Grønbæk i *Kristeligt Dagblad*, d. 3.6.2003).

Præsteforeningen reagerede snart mod, at der i disse forslag var oplæg til forringelser af efteruddannelsen for præster (*Kristeligt Dagblad*, d. 1.6.2003). Men Finansministeriet var inde i helt andre tankebaner end præsterne. Den 18.6.2003 indførtes med øjeblikkelig virkning udgifts- og ansættelsesstop for alle stillinger, også præstestillinger. Dette stop gjaldt indtil videre. Biskop Karsten Nissen udtalte, at ”den udøvende magt dikterer” (*Kristeligt Dagblad*, d. 19.6.2003).

Lige det synspunkt kunne formanden for Folketingets kirkeudvalg, Birthe Rønn Hornbech, tilslutte sig – i al fald når det gjaldt fastsættelsen af landskirkeskatten. Landskirkeskatten havde ”foretaget en himmelflugt, samtidig med, at kassebeholdningen (alligevel) forsvandt” (*Politiken*, d. 13.5.2003). Sammen med den konservative kirkeordfører, Knud Erik Kirkegaard, beklagede hun sig også over, at Kirkeministeriets budgetter er uigennemskuelige selv for Folketingets kirkeudvalg. Der manglede demokratisk kontrol ifølge Rønn Hornbech (*Kristeligt Dagblad*, d. 3.5.2002). Birthe Rønn Hornbech, som i modsætning til partifællen Tove Fergo er grundtvigianer, ønskede at stække kirkeministerens og ministeriets magt. Hun ønskede at styrke Folketinget i stedet (*Politiken*, d. 11.5.2003). Det sidste ville ikke mindst betyde en styrkelse af kirkeudvalget og dets formand. Men det ville også betyde en af-

slutning på, at Kirkeministeriet indtager en særstilling som særligt fritaget for at skulle inddrage Folketinget på en række områder. Birthe Rønn Hornbech klagede især over ”tågen over landskirkeskatten”:

Meget populært sagt kan man påstå, at den til enhver tid siddende kirkeminister er tillagt en skatteudskrivningsret for folkekirkens medlemmer ... De udgifter, der henføres under landskirkeskatten, henligger for både Folketing og menighedsråd i en tåge. Folketingets kirkeudvalg kan ikke uden at foretage en egentlig revision gennemskue, hvad der gemmer sig bag udgiftsposterne (*Politiken*, d. 13.5.2003).

Folketinget har til gengæld slået fast, at kirkeministeren ikke må fastsætte lokalkirkeskatten. Den sag ligger solidt hos menighedsråd og provstiudvalg.

STRIDIGHEDER MED BISKOPPERNE

Flere partier mente flere gange, at ministeren burde udskiftes for ikke at have informeret Folketinget om de reelle forhold i Kirkeministeriet. Samtidig anklagede flere biskopper ministeren for at tale mod bedre vidende i sagen om den kreative bogføring. Biskop Arendt udtalte direkte i Tv-avisen i begyndelsen af maj, at ministeren løj. Senere undskyldte han denne udtalelse over for ministeren.

Fergo havde sin egen målsætning om at bekæmpe en ”bispekirke”. Hun angreb ofte biskopperne. Den 20.5.2003 gik Tove Fergo igen til angreb på biskopperne i Tv-avisen. Hun ville nu have, at de skulle på valg hvert fjerde år, fordi de optrådte som politikere. Dagen efter distancerede regeringsparteneren, de konservative, sig fra denne udtalelse.

Bag konfrontationen mellem kirkeminister og biskop lå ikke alene spørgsmålet om økonomi og bogføring. Forud var gået en række konfrontationer og udvekslinger af barske ord i medierne. I 2002 havde ministeren en konfrontation med biskoppen i Helsingør, fordi ministeren udnævnte en domprovst, som biskoppen i sin indstilling ikke havde givet førsteprioritet. Ministeren fulgte menighedsrådets indstilling (jf. ministerens indlæg i *Berlingske Tidende*, d. 27.10.2002).

Kirkeministeren havde fra første færd grebet ind i spørgsmål, som hendes forgængere ikke havde rørt. I enighed med Dansk Folkeparti var kirkeministeren gået til angreb mod Det Mellemkirkelige Råd, som blev beskyldt for at føre egen udenrigspolitik ved at stille fredsvagter til rådighed i forbindelse med konflikten mellem Israel og palæstinenserne.

Mest iøjnefaldende var det dog, at Tove Fergo allerede på sin tiltrædelsesdag sagde, at hun godt kunne finde på at stoppe et projekt, som var gået over ti år for at udarbejde en ny salmebog. Biskopperne og mange andre mente, at dette overhovedet ikke var et statsligt anliggende, men et af kirkens ”indre

anliggender”. Der var dog uenighed om, hvad man egentlig skulle forstå ved ”indre anliggender”. Biskopperne syntes dog at være enige med de jurister, der tolker begrebet indre anliggender som kultiske spørgsmål. Altså alt vedr. bøn, gudstjeneste og den slags. Og salmebøger. Andre fandt det dog bare uholdbart, hvis det skulle være muligt for en minister at bremse et kæmpearbejde, som havde foregået over ti år. Efter nogen tids strid opgav kirkeministeren sin modstand mod den ny salmebog. Men hun opgav ikke at gå imod biskopperne, som efter hendes opfattelse på flere måder havde tiltaget sig en uønsket rolle. Tove Fergo var ikke en tilhænger af centralisme i Folkekirken. Men hun optrådte ifølge en modstander, Margrethe Auken, som var hun ”ærkebiskop”. Og Kristeligt Dagblad talte om et ”statsligt jerngreb” om kirken (*Kristeligt Dagblad*, d. 4.6.2003).

Fra biskoppernes side havde man opfattet det tidligere nævnte forslag til øget budgetmæssig valgfrihed til menighedsrådene som et forsøg på at undergrave deres stilling. Biskop Niels Henrik Arendt mente, at kirkeministerens forslag i virkeligheden var et udtryk for centralisering og statsliggørelse af kirken, idet menighedsrådene og de ansatte i forbindelse med konflikter med stifterne i konsekvens af forslagene ville appellere til ministeren og ministeriet. Biskop Erik Norman Svendsen advarede om, at diskussionen kunne føre til en splittelse mellem stat og kirke, fordi kirkeministerens forslag ville føre til ”tilsidesættelse af de kirkelige myndigheder”. Ifølge biskoppen lider Folkekirken af et ”demokratisk underskud”. Der burde etableres folkevalgte stiftsråd og et nationalt kirkeråd, så kirken havde egne organer, der kunne tale med minister og Folketing på kirkens vegne på et legitimeret grundlag (Kirkeministeriets hjemmeside samt *Weekendavisen*, d. 18.10.2002). Senere fulgte biskop Karsten Nissen op med et oplæg om, at der burde nedsættes en kommission til at arbejde for en kirkeforfatning. Fællesfonden burde fjernes fra kirkeministeren, og den gejstlige ledelse af kirken burde styrkes (*Morgenavisen Jyllands-Posten*, d. 12.6.2003). Karsten Nissen fandt lydhorhed i præsteforeningen og appellerede også til Landsforeningen af Menighedsråd, der dog ikke svarede (*Kristeligt Dagblad*, d. 21.6.2003).

FOLKEKIRKEFORFATNINGEN PÅ VEJ MOD DAGSORDENEN

Ansættelsesstoppet fik fra midten af juni 2003 fronterne til at stå klarere. Ikke alene biskopperne og præsteforeningen, men også mange menighedsråd frygtede, at mange præsteembeder ville komme til at stå ubesatte med ”kaos” i kirken til følge. I løbet af få dage kunne flere aviser skrive om, at Tove Fergo nu havde formået, hvad ingen anden kirkeminister havde kunnet: At fremkalde en meget bred front af enighed i kirken om, at man måtte overveje et

nyt forhold mellem kirke og stat (*Berlingske Tidende*, d. 26.6.2003). Selv Landsforeningen af Menighedsråd svingede nu over på den side, der kritiserede kirkeministeren. I første omgang havde formanden for landsforeningen udtrykt ”forståelse” for Kirkeministeriets ansættelsesstop. Efter et døgn med kraftig kritik fra andre medlemmer af Landsforeningens bestyrelse udsendte han en ny pressemeddelelse, hvor han kaldte udgifts- og ansættelsesstoppet for ”totalt uforståeligt” (*Kristeligt Dagblad*, d. 25.6.2003). Og der var præster, der nægtede at tage overarbejde for at afhjælpe følgerne af ansættelsesstoppet (*Kristeligt Dagblad*, d. 5.7.2003). Det blev opfattet som et forsøg på at lukke munden på biskopperne, da ministeren skrev til biskopperne og undrede sig over, at de også offentligt bekymrede sig om ansættelsesstoppet (*Kristeligt Dagblad*, d. 11.7.2003). Det mildnede heller ikke sindene, at ministeren blev anklaget for ”kammerateri”. Jesper Langballe fik brug for en ny hjælpepræst og ringede til ministeren for at få dispensation fra præstestopet. Kirkeministeren dispenserede (*Kristeligt Dagblad* og *Morgenavisen Jyllands-Posten*, d. 8.8.2003).

Kirkeministeren havde endnu venner i Dansk Folkeparti. Som modtræk til den massive kritik fra ansatte i Folkekirken ville ministeren oprette en parlamentarisk følgegruppe bestående af regeringspartierne og Dansk Folkeparti, der skulle forberede et lovforslag om Fællesfonden, der dels skulle lægge udgifter ud i sognene, dels skulle fastslå, at kirkeministre ikke fremover måtte foretage ændringer vedr. Fællesfonden uden først at have fået grønt lys i Folketinget. Men selv den konservative regeringspartners kirkepolitiske ordfører synes, at det var en usædvanlig procedure (*Kristeligt Dagblad*, d. 26.6.2003). Med dette forslag lagde ministeren sig ud med Landsforeningen af Menighedsråd. Formanden ville ikke have, at Fællesfonden kom under Folketingets kontrol. Han ønskede en bestyrelse for Fællesfonden. Ikke overraskende skulle flertallet i denne bestyrelse være menighedsrådsmedlemmer (*Kristeligt Dagblad*, d. 9.7.2003). Det standpunkt modererede han senere. Han indså, at en sådan bestyrelse ville få politikermlemmer, men ønskede fortsat en central placering af menighedsrådene (*Kristeligt Dagblad*, d. 30.8.2003).

Tove Fergo var blevet overbevist om det rigtige i, at Folketinget eller Folketingets kirkeudvalg skulle indgå i fastsættelsen af kirkeskatten. Men den uventede alliance mellem biskopper og menighedsråd var ikke tilfreds hermed. De ville d. 22.10.2003 etablere et fælles arbejdsudvalg, der skulle udarbejde et idékatalog til, hvordan ”kirken” selv skal bestemme over landsskattemidlerne (*Kristeligt Dagblad*, d. 23.10.2003). Tove Fergo havde ved at inddrage Finansministeriet i genopretningen af økonomien og ved præstestopet stødt en mulig alliancepartner i menighedsrådene over i bispearne. I

et åbent brev til ministeren krævede landsforeningen stillingsstoppet ophævet, da besparelsen allerede var opnået. Ministeren havde skærpet besparelserne med et udgiftsstop, således at bl.a. biskopperne skal have Kirkeministeriets godkendelse ved en række dispositioner, der medførte udgifter over 5.000 kr. Også herimod protesterede man. I stedet ønskede man, at ”der nu tages effektive skridt til at få styr på Fællesfonden og Kirkeministeriets administration heraf”. Og det hed, at yderligere lønbesparelser måtte ske i samråd med biskopperne og Landsforeningen (*Kristeligt Dagblad*, d. 28.10.2003).

Dagen efter reagerede ministeren med en meddelelse om, at ansættelsesstoppet ville blive ophævet til nytår. Men hun afviste, at de økonomiske problemer alene skyldtes Kirkeministeriet. Menighedsråd og biskopper blev beskyldt for at bruge for meget på præstelønninger (*Kristeligt Dagblad*, d. 29.10.2003). Seks biskopper afviste straks kritikken (*Kristeligt Dagblad*, d. 30.10.2003).

Allerede d. 5.6.2003 havde *Kristeligt Dagblad* i et stort tillæg om forholdet mellem kirke og stat rejst spørgsmålet om at give kirken større selvstændighed. En opinionsundersøgelse viste, at 75 pct. af adspurgte præster (304 ud af godt 2.100) gik ind for en synodeløsning. Et par teologiske professorer gik i begyndelsen af september 2003 på banen med en opfordring til, at der nu blev udarbejdet en kirkeforfatning. Kirkens selvstændighed, som hidtil alene havde bygget på en stiltiende aftale om, at staten respekterede kirkens indre selvstyre, blev ifølge professorerne ikke længere respekteret: ”Vedkommende minister får lov at fremture uden at blive kaldt til orden af regeringen og Folketinget”. Folkekirken skulle som trossamfund som minimum a) erhverve retten til at definere sin egen identitet, b) vælge sin egen ledelse, og c) styre sine økonomiske forhold (*Kristeligt Dagblad*, d. 3.9.2003).

Andre fiskede i rørt vande. Den grundtvigianske forening ”Kirkeligt Samfund” spillede ud med noget, der lignede et modspil til bisperne. Man indbød til et møde i september 2003, hvor man skulle drøfte stiftsråd i landets ti stifter. Desuden ønskede man, at præsterne alene lønnedes af kirkeskattemidler. Blandt de indbudte til mødet herom var *ikke* bisperne. Udspillet var i sig selv usædvanligt ved at komme fra kredse, der normalt blot blokerede alle skridt mod en folkekirkenyordning. Ved mødet var der flere indlæg, der talte for, at det nu hastede med at komme forslag til ny folkekirkeordning, hvis man ville være med til at præge udviklingen (*Kristeligt Dagblad*, d. 21.6.2003, 22.9.2003).

Som et tegn på, at der i al fald var et politisk opbrud i gang, havde Det radikale Venstre på deres landsmøde i september vedtaget en resolution, som pålagde partiet at arbejde for en adskillelse af kirke og stat. Bag resolutionen

stod bl.a. formanden for Radikal Ungdom, Simon Ammitzbøll. Religion og politik burde ifølge ungdomsformanden ikke blandes sammen. ”Hvis vi ønsker at fastholde dette over for muslimske medborgere og partimedlemmer, kan vi ikke samtidig have bånd mellem stat og kirke” (*Kristeligt Dagblad*, d. 16.9.2003). De radikale indbød til en konference i november 2003 om drøftelse af Folkekirkens fremtid.

Dagbladet *Politiken* indledte i september 2003 en artikelserie, der rejste spørgsmålet, om kirke og stat skulle skilles.

FOLKEKIRKEN I OPBRUD?

Der var kaldt til kamp om kirkens forfatning. Det var paradoksalt nok sket under en kirkeminister, som sammen med Søren Krarup mente, at den eksisterende ordning var ”verdens bedste”. I et forsvar for Tove Fergo mente provst emeritus Niels Carl Lilleør, at det var utidigt, at biskopperne havde hævdet, at ministeren løj, fordi ministeren jo dog forsvarede den nuværende kirkeordning. Og han citerede Søren Krarup med stor tilslutning: ”Et forsvar for folkekirken er et forsvar for det danske folk, der har krav på at få sit selvfølgelig fællesskab med den evangelisk-lutherske kirke respekteret” (*Politiken*, d. 16.5.2003).

Dansk Folkepartis Mogens Camre forsøgte også at komme kirkeministeren til hjælp ved at angribe biskopperne. Han knyttede kampen mod biskopperne sammen med kampen mod ”indvandringen” og ”ragnarok”. Det gjaldt forsvaret af menneskerettighederne (*Kristeligt Dagblad*, d. 16.7.2003). Camres påberåbelse af menneskerettigheder strider mod Søren Krarups angreb på de samme rettigheder.

I oktober 2003 kritiserede rigsrevisor Henrik Otbo arbejdet med genopretningen i Kirkeministeriet. Rigsrevisoren havde ikke tillid til den igangværende advokatundersøgelse, fordi advokaten ikke kunne afhøre embedsmændene. Han var også utilfreds med, at Kirkeministeriet havde været sendrægtig med at levere materiale til brug for Rigsrevisionens undersøgelser (*Kristeligt Dagblad*, d. 22.10.2003).

I september 2003 havde kirkeministeren indledt en række borgerhøringer og kirkekonferencer, som skulle drøfte, om Folkekirken kunne fornys. En af de første endte ifølge flere avisreferater i mundhuggeri mellem Tove Fergo, biskopper, organisationsformænd og eksperter. Tove Fergo kaldte dem ”fodslæbende”. Flere blev vrede. En enkelt, etnologen Karen Schousboe, klagede over ministeren til statsministeren (*Morgenavisen Jyllands-Posten* og *Politiken*, d. 16.9.2003; *Kristeligt Dagblad*, d. 16.9.2003, 17.9.2003). Værre for

ministeren var det måske, at man fra flere sider – også fra Tidehvervs side – anså initiativerne for at være ”statsteologiske”.

I oktober 2003 ønskede syv ud af ti biskopper en kirkeforfatning, der gav kirken større selvstændighed. I Ålborg og Viborg stifter havde biskoppen dannet rådgivende stiftsråd, og i Københavns stift var man ved at realisere planer herom (*Politiken*, d. 16.10.2003). To teologer mente dog i en ny bog, at Folkekirken var ved at dø, og at man nu lige så godt kunne fremskynde dødsdagen (Bjerg & Steffensen, 2003).

Inden den endelige død kunne man i november 2003 øjne konturerne af en løsning på problemerne med Fællesfonden, landskirkeskatten og statens tilskud anes. I januar 2003 ønskede regeringen nemlig at omlægge statens støtte til Folkekirken fra øremærkede tilskud til bloktilskud. Det skete tilsyneladende næsten på trods af Kirkeministeriet. Men Finansministeriet havde fået den anledning, at man var i gang med at sælge noget præstejord. Det ville påvirke den økonomiske balance. Det forhold legitimerede en finansministeriel interesse. Udgangspunktet for initiativet var Finansministeriet og regeringens økonomiudvalg. Fra flere sider blev det indvendt, at Folkekirken uden en ledelse slet ikke havde nogen instans, der kunne forhandle på Folkekirkenes vegne om tilskuddets størrelse og bagefter fordele pengene (*Kristeligt Dagblad*, d. 12.02.2003). Men regeringens økonomiudvalg nedsatte et udvalg bestående af repræsentanter for bl.a. Finansministeriet, kirkelige ledere og Kirkeministeriet. Bl.a. biskop Jan Lindhardt var medlem. Jan Lindhardt kunne dog kun se, at det hidtidige system fungerede godt (*Berlingske Tidende*, d. 26.6.2003). Men han skiftede senere standpunkt.

I november udsendte udvalget en rapport til høring. Man lagde op til:

- Det statslige tilskud til kirken skulle i overensstemmelse med ønsket fra Finansministeriet og regeringens økonomiudvalg ændres til et bloktilskud.
- Tilskuddet skulle sammen med landskirkeskatten gå i Fællesfonden.
- Folketingets kirkeudvalg skulle drages tæt ind i fastsættelsen af Landskirkeskatten og fordelingen af midlerne fra Fællesfonden. Det endelige ansvar skulle ligge i Folketinget.
- Der skulle etableres et rådgivende udvalg bestående af en biskop, en provst og to menighedsrådsmedlemmer, som skal anbefale kirkeministeren, hvordan Fællesfonden skal anvendes til de fælles udgifter (Rapport fra udvalget vedr. bloktilskud fra staten, oktober 2003).

Perspektivet for staten ved dette oplæg var større synlighed, og at man kunne fastfryse bl.a. statens udgifter, herunder bidraget til pensionsudgifter. Ved at

fastfryse pensionsudgifterne kunne man også lægge en dæmper på de mange ansættelser af alt andet end præster i tjenestemandstillinger. Og lige præcis her havde Jan Lindhardt set en fordel. I den hidtidige udvikling var præsterne nærmest overanstrengte, fordi staten havde haft et håndtag i, hvor mange præster der kunne ansættes. Det gik ud over kerneydelsen, forkyndelsen. Derimod havde man decentralt kunnet ansætte alt andet personale, således at udgifter til det øvrige personale var fløjet i vejret, bl.a. var antallet af organister steget voldsomt de seneste ti år. Et bloktilskud ville gøre det lettere at få en mere hensigtsmæssig sammensætning af personalet.

Formanden for menighedsrådenes Landsforening var dog betænkelig ved den ”statsliggørelse”, der lå i at inddrage Folketinget i fastsættelsen af Fællesfondens budget (s.st.: 30). Han ville helst have et stærkt økonomiudvalg eller en ”bestyrelse” ”først og fremmest sammensat af lægfolk”, men accepterede dog også repræsentation af biskopper og provster (*Kristeligt Dagblad*, d. 11.1.2004). Jesper Langballe og socialdemokraternes Karen Klint forsøgte derimod først at skyde forslaget ned. Langballe mente i forslaget at se et kim til at gøre Folketinget til kirkens ledelse. Karen Klint ønskede lov-ro og bred debat om forholdet mellem kirke og stat (*Kristeligt Dagblad*, d. 13.11.2003). En måned senere havde Jesper Langballe dog helt skiftet mening. Angiveligt fordi ændringen ville give Folketinget øget styring. Han ville modsat menighedsrådene give det rådgivende udvalg en så begrænset magt som muligt for, at det skulle tage karakter af en ”synode” (*Kristeligt Dagblad*, d. 6.1.2004). Vejen syntes banet for et flertal for bloktilskuddet.

Inden høringsresultatet var gjort op, udgav Finansministeriet en rapport med en lang række forslag, der blev sendt til en kort høring – som delvis faldt i juletiden. Man foreslog bl.a. den økonomiske styring af Fællesfonden og stiftsformuerne samlet i et nyt stærkt økonomikontor i Kirkeministeriet.

Den 6.1.2004 fulgte professor Tim Knudsen op på kritikken af Kirkeministeriet ved yderligere at foreslå en ledelsesudskiftning i Kirkeministeriet (*Kristeligt Dagblad*, d. 6.1.2004). Kort efter udtalte kirkeministeren, at hun var positivt indstillet over for tanken om et økonomikontor, uden at antallet af ansatte på længere sigt måtte vokse. Her antydede hun altså, at nogle af de nuværende ansatte måtte forlade deres stillinger (*Kristeligt Dagblad*, d. 8.1.2004). Biskopperne var dog imod at overlade stifternes samlede formue til et økonomikontor i Kirkeministeriet. Og det faldt dem for brystet, at ministeren søgte en ny økonomichef et par dage *inden* høringsfristen udløb og inden et aftalt møde mellem biskopper og minister (*Kristeligt Dagblad*, d. 16.1.2004). Birthe Rønn Hornbech ønskede en reformpause – overblikket over alle forslagene vedr. Folkekirken var ifølge hende gået tabt. *Kristeligt*

Dagblad ville have en kommission til at ordne Folkekirkens forhold (*Kristeligt Dagblad*, d. 7.1.2004). Ved et møde d. 22.1.2004 med biskopperne frafaldt kirkeministeren en lang række af de forslag, som var sendt til høring, herunder forslaget om bloktilskud. Hun ville give kirkens interessenter mere tid til at overveje situationen (*Kristeligt Dagblad*, d. 23.1.2004). Der blev talt om hendes største politiske tilbageslag.

Det stod mere og mere klart, at en række initiativer, Tove Fergo havde taget, ikke fungerede. Initiativerne syntes usammenhængende, og ministeriets embedsmænd syntes ikke at kunne eller ville klare situationen. Ingen og intet havde i flere menneskealdre som Tove Fergo og skattestoppet gjort så meget for at sætte det uløste spørgsmål om Folkekirkens forfatning på dagsordenen, skønt det slet ikke havde været hensigten. Og med spørgsmålet om Folkekirkens forfatning nærmede sig det demokratisk set endnu større udskudte spørgsmål om en nutidig grundlov tilpasset en internationaliseret verden sig også den politiske dagsorden. Kunne Folkekirken bevare sin privilegerede stilling i forhold til staten?

Det var vanskeligt at se, at hun var på vej mod løsninger af ministeriets og kirkens mange problemer, som stemte overens med skattestoppet. En lang række spørgsmål syntes uafklarede, herunder den fremtidige finansiering af pensionsudgifterne for Folkekirkens funktionærer, strammere overenskomster og den videre fornyelse af Kirkeministeriets styring, personale og organisation. Det virkede fortsat meget usikkert, om man kunne holde den lokale kirkeskat i ro fremover. Og på længere sigt vinkede uløste spørgsmål om andre trossamfunds placering i Danmark. Fergo lignede en flue, der viklede sig mere og mere ind i et edderkoppespind af modstandere og konflikter, hver gang hun rørte sig. Hun havde kløfter til:

- sine embedsmænd
- en bred kreds af politikere, inklusive Birthe Rønn Hornbech også fra Venstre, og formand for Folketingets kirkeudvalg
- det eneste dagblad, som bredt har kirkeligt stof
- biskopperne
- Præsteforeningen
- Landsforeningen af Menighedsråd
- grundtvigianerne
- selv Tidehverv

Hvorfor beholdt statsministeren hende som minister? Og hvorfor lod man foreløbig ministeriets ledelse intakt, mens en advokatundersøgelse trak tiden ud? Jeg har svært ved at svare på spørgsmålene.

Hvad Fogh tænkte om kirkeskat, Kirkeministeriets udskældte embedsmænd og udskiftning af ramponerede ministre meldte historien intet om – kommentatorer mente dog, at Foghs modvilje mod at indrømme fejl også spærrede ham fra at rette ministerudnævnelsesfejl. Men d. 10.1.2004 meldte Fogh ud, at hans private mening var, at bøsser og lesbiske burde kunne vies i kirker (*Søndagsavisen*, d. 10.1.2004). Det strømmede straks ind med påpegninger af, at Fogh hermed var i konflikt med to normer: 1) Statsministre kan ikke udtale sig ”privat” om aktuelle samfundsspørgsmål, og 2) statsministre skal ikke blande sig i kirkens indre anliggender. Kirkeministeren gik i medierne for at meddele, at spørgsmålet om de homoseksuelle var et indre anliggende.

POSTLUDIUM

I en utidig konklusion må jeg sige, at jeg ofte under arbejdet med denne tekst har anet den rationelle instrumentalismes trygge granitbund under fødderne. Orgelkapløb og andet materielt fråds er klare eksempler. Finansministeriets adfærd er et andet eksempel. Muligvis kan man også forklare Birthe Rønn Hornbechs nej til ministerposten på det grundlag. Men så bliver det sværere at forstå teoriens egentlige udfordring, casen Tove Fergo. Er den rationelle institutionalisme virkelig en frugtbar indgangsvinkel til Fergos ja til posten og hele hendes færd? Eller må man ikke regne med både etiske, kulturbaserede og emotionelle handlingsformer? Og spørgsmålene gælder ikke alene Fergo. Man kunne også spørge: Hvilken rationalitet ligger bag Foghs handlinger og ikke-handlinger på kirkeområdet, nu hvor han styrer hen mod et skred i den lokale kirkeskat? Lignende spørgsmål kunne stilles til en række andre aktørers adfærd i denne case, f.eks. når departementschefen i Kirkeministeriet går i pressen med udtalelser om, at han ikke altid ved, hvad der foregår i hans ministerium. Også en række farverige teologers adfærd er vanskelig at tolke som udpræget rationel. Vi mangler også lige at forklare, at omkring 85 pct. af den danske befolkning er medlem af Folkekirken. Sluttelig: Kan den rationelle institutionalisme forklare, at jeg er modstander af festskrifter? Og kan den forklare, at jeg alligevel har skrevet denne honorarforladte artikel til et ”Festschrift”, som ikke vil meritere mig? Skulle forklaringen være, at jeg har respekt for en mand, hvis hurtige dagbladsskriverier ofte har undret mig?

Der er måske mere mellem himmel og jord end som så? Til lykke med fødselsdagen Jørgen. Når du er færdig med at fejre den på statsministerskolen uden statsministre, håber jeg, at du vil rede trådene ud for os.

LITTERATUR

Berlingske Tidende, div. datoer.

Bjerg, Svend & Palle H. Steffensen (2003). *Nedlæg Folkekirken – det oppegående dødsleje*, København: Høst & Søn.

BT, div. datoer.

Espersen, Preben (1999). *Kirkeret*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Finansministeriet (1995). *Folkekirken økonomi*, maj, København.

Grunnet, Niels Vincens (2004). ”En skilsmisse vil blive dyr for staten”, Kronik i *Kristeligt Dagblad*, d. 12.1.2004.

Information, div. datoer.

Iversen, Hans Raun (1992). ”Folkekirkeordningens udvikling”, i Margrethe Auken m.fl. (red.), *Kirkens mund og mæle*, Frederiksberg: Anis.

Jensen, Konrad (1994). ”For mange ansatte i folkekirken”, *Politiken*, d. 3.4.1994.

Kirkenministeriets hjemmeside, <http://www.km.dk>

Knudsen, Tim (2001). ”Statsrevisorerne i dag”, i Kirsten Brandt & Hanne Rasmussen, *Statsrevisorerne i 150 år*, København: Købes gennem Schultz’ Boghandel.

Kristeligt Dagblad, div. datoer.

Kristensen, Vibeke & Klaus Hyldborg Sørensen (2001). *Folkekirken udgiftsdrivende organisering*. Specialeafhandling indleveret ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, august 2001.

Kühle, Lene (1998). *Religion på den politiske dagsorden – undersøgelse af folketingsdebatten gennem de sidste 25 år*, Det teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.

Lunding, Carsten (2000). *Ikke kun om søndagen*, København: Akademisk Forlag.

Malmgart, Liselotte (2003). *Vilkår for liv og vækst: Menighedsrådsloven 1903-2003*, Århus: Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer.

Morgenavisen Jyllands-Posten, div. datoer.

Munch, P. (1961). *Erindringer 1914-1918*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Oates, Wallace E. (1991). *Studies in Fiscal Federalism*, London: Edward Elgar Publishing Ltd.

Ombudsmandens beretning (2002).

Politiken, div. datoer.

Rapport fra udvalget vedr. bloktilskud fra staten, oktober 2003.

”Rapporten”, *DR 1*, 29.5.2002.

Reich, Ebbe Kløvedal (1999). *Kun et gæstekammer. Historien om den danske folkekirkes fødsel*, København: Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer.

Søndagsavisen, div. datoer.

Tamm, Ditlev (1989). *Kirke og stat*, foredrag på Ålborg Stifts Menighedsrådsmøde d. 20.5.1989.

Thustrup, Niels (1985). *Kierkegaard og kirken i Danmark*, København: C.A. Reitzel.

Weekendavisen, div. datoer.